

Religiositeitsbeleving in de St. Petrus en Pauluskerk te Oostende in de 18de eeuw.

Deel 1

door Gregory Boite

Inleiding

De kerk werd doorheen de geschiedenis als het geografisch middelpunt van de parochiegemeenschap beschouwd. Bij uitbreiding kan de parochiekerk zelfs als focuspunt gezien worden van het sociale, politieke en economische leven. Zo getuige de verplichting dat gelovigen minstens op zon- en feestdagen naar de kerk moesten komen, minstens één maal per jaar moesten gaan biechten en de eucharistie ontvangen. Ook de vele ontmoetingen, dewelke in en rond de kerk plaatsvonden en de politieke besluiten die gecommuniceerd werden, zorgden voor de bevordering van een sociale cohesie en een groepsgemeenschap onder haar parochianen.

Een parochie als onderzoeksonderwerp biedt heel wat mogelijkheden, aangezien deze plaats van o.a. bezinning, ontmoeting en sociale representatie ons heel wat informatie geeft over de gemeenschap en haar inwoners. Het is meteen om die reden dat de St. Petrus en Pauluskerk te Oostende als centraal onderwerp in deze verhandeling aan bod komt. Mijn keuze hierin werd versterkt door enerzijds de rijke en boeiende geschiedenis van Oostende, waarin het kerkelijk leven weinig onderzocht werd door de afwezigheid van geschikt bronnenmateriaal¹. Anderzijds waren er kerkrekeningen uit de 18de eeuw overgebleven, die als vertrekpunt konden dienen om deze studie aan te vatten.

De kerkrekeningen bevatten heel wat informatie over de uitvaartplechtigheden. Hierbij kwamen heel wat rituelen bij kijken, wat meer zichtbaarheid kunnen geven over de sociaaleconomische positie van mensen binnen de maatschappij. Het gebruik van rituelen kon wel verschillen van plaats tot plaats². Daarom leek het me ook interessant om na te gaan wat precies de evolutie was van deze begraafpraktijken te Oostende bij de parochianen van de St. Petrus en Pauluskerk. De onderzochte piste zal ons bijgevolg meer kunnen vertellen over de houding van de parochianen ten aanzien van de kerk en de begrafenis(rituelen) als religieus gegeven. Kortom, was er een verandering te bespeuren in de religiositeitsbeleving in de parochiekerk?

Bronnen en methodologie

Het bronnenmateriaal van de kerkfabriek St. Petrus en Pauluskerk kan men sinds 5 augustus 1964 in het rijksarchief te Brugge raadplegen. In het gebruik van de kerkrekeningen dien ik meteen een kanttekening te maken. Het overgeleverd parochiaal archief is immers niet in zijn totaliteit bewaard gebleven. Door de overstroming van 1 februari 1953 zijn er door aanzienlijke waterschade heel wat kerkposten onleesbaar geworden³. Toch biedt het aanwezige materiaal in de bronnen voor de nodige informatie om een goed beeld te kunnen vormen over het al dan niet veranderlijk gebruik in een uitvaartplechtigheid gedurende het verloop van de 18de eeuw. Studiemateriaal rond de Sint-Petrus-en-Pauluskerk is echter zeer schaars. De licentiaatsverhandeling van Hilde Vansteenkiste dient hier zeker vermeld te worden, dewelke ingaat op het kerkelijk leven te Oostende in de 17de eeuw en 18de eeuw, waarbij ze een beroep deed op bisschoppelijke visitatieverslagen om het zedelijk leven bij de parochianen toe te lichten.

Wat betreft de opbouw van de kerkrekeningen is deze buiten de hiaten 1720, 1731-1737 en 1773-1783 volledig beschikbaar voor de periode van 1704 tot 1788. De diverse posten die in de bronnen

¹ Het stadsarchief werd in de nacht van 27 op 28 mei 1940 vernield door bombardementen.

² A. Van Tomme, *Uitvaartgebruiken in het Brugse Vrije tijdens de 18de eeuw Casus Oedelem*, Deel 1, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Geschiedenis, licentiaatsverhandeling (promotor Isabelle Devos), p. 4.

³ H. Vansteenkiste, "Het kerkelijk leven te Oostende in de 17de-18de eeuw", in: *Jaarboek Heemkring Ter Cuere Bredene*, 1991, p. 56. (licentiaatsverhandeling katholieke universiteit Leuven).

terugkwamen waren de inkomsten en uitgaven per rekening, die interessant zijn voor de financiële evolutie van de kerk. Ook de schenking van donaties werd opgenomen in een aparte post, waarover meer toelichting in de volgende verhandeling. Daarnaast is de kerkpost over de begrafenissen zeer prominent in de bronnen aanwezig. Vooreerst werd er een totaal van 1242 begrafenissen getranscribeerd en verwerkt om tot een representatief beeld te komen in onze vraagstelling. Informatie na 1771 ontbreekt hier echter over deze kerkpost, wat een beperking is om de volledige 18de-eeuwse evolutie omtrent de begraafpraktijken in kaart te brengen.

De registratie van diverse katholieke rituelen in de bronnen zoals het gebruik van klokken, pelders, plaats van begraafing (in de kerk of kerkhof) en de keuze van sepulture (vrij of onvrij) is zeker een sterktepunt binnen de kerkrekeningen. De uitvaartplechtigheid bood namelijk heel wat mogelijkheden voor de parochianen om zich te onderscheiden van anderen door via dergelijke gebruiken hun verworven status te beklemtonen⁴. Voor de St. Petrus en Pauluskerk had men voor het huren van een klok de keuze tussen onderstaande klokken, waarvoor in de kerkrekeningen steeds dezelfde prijs werd betaald⁵:

Klokken	St. Anna Klok	Burgersklok	Groote Klok
Kostprijs klok	4 gulden	10,4 gulden	15 gulden

Het luiden van een klok was een gebruikelijk fenomeen tijdens de begrafenis. Weliswaar waren de duur ervan, het aantal gebruikte klokken en op welke momenten dit gebeurde tijdens de uitvaartplechtigheid afhankelijk van het kapitaal dat men hiervoor wilde neerleggen⁶. Dit verwijst naar een heidens gebruik dat ervoor zorgde dat via klokgeluiden de demonen op afstand werden gehouden. De overledene kon zich hiermee sociaal gaan distantiëren, wat betekent dat sociale distinctie niet alleen een visueel, maar ook een auditief karakter kon aannemen.

Een volgende component binnen de uitvaart zijn de diverse pelders of lijkwaden. Net zoals bij de klokken kon er een vaste prijs in de kerkrekeningen achterhaald worden⁷:

Pelders	2de pelder	3de pelder	Burgers pelder	Beste pelder
Kostprijs pelder	2,4 gulden	3,3 gulden	4,7 gulden	5 gulden

De symboliek die de kleding en de kleuren uitdrukten waren van zeer groot belang. Eveneens kon de stof en het motief van een lijkkleed een visueel teken van rijkdom zijn. Een pelder, ook wel pelle genoemd, was oorspronkelijk een term van een staatsiegewaad van hooggeplaatste personen in de kerk of staat. Later werd de terminologie gewijzigd naar de kostbare zijden of lakense stof waaruit dergelijke kledingstukken werden gemaakt. Pelders werden gebruikt en meegedragen in de lijkstoet en tijdens de kerkdienst en konden afkomstig zijn van een nering, broederschap of parochiekerk⁸. Wie zich geen eigen pelder kon veroorloven, werd hem door de Sint-Petrus-en-Pauluskerk zelf één ter beschikking gesteld om deze te huren.

Verder spreekt het bronnenmateriaal nog over de aankoop van een sepulture (vrij of onvrij). Een vrije sepulture was een sepulture die via een eeuwigdurende concessie was gekocht door de familie. Dit kon bijvoorbeeld via een notariële akte in het verleden vastgelegd zijn. Rijke families

⁴ K. Dombrecht, Plattelandsgemeenschappen, lokale elites en ongelijkheid in het Vlaams kustgebied (14de-16de eeuw). Case-study: Dudzele ambacht, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Proefschrift, Vakgroep Geschiedenis, 2014 (promotor Erik Thoen), p. 318.

⁵ RB, Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 13-26.

⁶ V. Despodt, Dat du best, was ic ende wat ic bem, dat sal tu werden...: Gentse grafmonumenten en grafschriften tot het einde van de Calvinistische Republiek (1584), deel 1, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2000-2001, p. 45.

⁷ RB, Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 13-26.

⁸ T. Schepens, Het begrafenisritueel te Gent tijdens de achttiende eeuw, Rijksuniversiteit Gent, faculteit letteren en wijsbegeerte, 1998-1999 (promotor H. Soly), p. 59

deden hier bijgevolg een beroep op. Een onvrije sepulture daarentegen werd voor een beperktere duur in tijd in gebruik genomen⁹.

Als laatste onderdeel binnen de kerkpost van de begrafenis kon de parochiaan ook een beslissing vastleggen rond de begraafplaats. Als deze in de kerk begraven werd dan was de opvatting de volgende: hoe dichter men zich liet begraven bij het koor of altaar, hoe meer het zielenheil beschermd werd. Bijgevolg had dit ook zijn weerslag in het financiële plaatje. De bronnen spreken hier van begraven in de voorkerke (in de kerk) en op het kerkhof.

De St. Petrus en Pauluskerk

De vele kerken in Oostende tonen aan dat religie in de stad een belangrijke rol vervulde. Net omwille van het sterk maritiem karakter van Oostende, speelde het geloof bij de 18de-eeuwse zeeman tijdens gevaarlijke situaties een centrale rol. De religiositeitsbeleving bij deze schippers was zeer intens, wat resulteerde in diverse religieuze acties. Zo kan het dopen van nieuwe schepen hiervan als voorbeeld dienen, aangezien deze altijd voorafgegaan werd door het voorlezen uit het evangelie van het verhaal over 'het wonder van de storm die was gaan liggen', waardoor het schip beschermd werd tegen ellende.

Bij de historicus Reinoud Magosse treffen we hierover verklaring aan dat het overleven van een storm op zee toegewezen was aan een goddelijk ingrijpen. Bij zeelui bleek het tevens de gewoonte te zijn om in de kerk van de beschermheilige, bij wie men tijdens de storm hulp had ingeroepen, een ex-voto¹⁰ te brengen¹¹.

De parochie die het Oostendse stadsbeeld sinds lange tijd vormgeeft is de Sint-Petrus-en-Pauluskerk. Als parochiekerk vormde deze het middelpunt van het parochiale leven en was tevens een ontmoetingsplaats voor de bevolking, zeker tijdens belangrijke momenten in het leven van de gelovigen zoals een huwelijk of een overlijden. Omstreeks 1072 zou er al in Oostende een parochiekerk aanwezig zijn. Vanaf 1406 werden er vervolgens stappen ondernomen door de magistraat om in de nieuwe stad een parochiekerk te bouwen, dewelke samen met de oude St. Petruskerk één en dezelfde parochiekerk zou uitmaken. De magistraat kreeg bij de inhuldiging vervolgens het patronaatschap toegewezen¹².

Ten slotte kende Oostende in de 17de eeuw één enkele parochiekerk, waarvan de kerkrekeningen in deze verhandeling als centrale bron fungeren. In deze kerk mocht alleen het doopsel en het vormsel worden toegediend, een huwelijk ingezegend, Pasen en uitvaartplechtigheden gehouden worden. De pastoor speelde hierin een belangrijke rol. Daarom had de stad ook de taak om een pastoor die in functie zou treden, deze eerst voor te stellen aan de bisschop, die op zijn beurt de kandidaat kon aanprijzen of zelfs afwijzen als onbekwaam en onwaardig¹³.

Door diverse ontwikkelingen binnen de stad was de Sint-Petrus-en-Pauluskerk onderhevig aan heel wat veranderingen. Zo werd in 1706 de kerk beschadigd door het beleg van de Engelsen. Zes jaar later kwam daar nog eens een brand aan te pas die het volledige kerkgebouw, inclusief de toren, bij de herstellingswerken vernietigde. De oorzaak zou te wijten zijn aan een onvoorzichtige loodgieter. De hevige wind zorgde er namelijk voor dat elke bluspoging zinloos was, waardoor vele

---

⁹ J. Chiffolleau en F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, Gent, 1976, p. 380.

¹⁰ Is een dankoffer dat geplaatst wordt bij een altaar of een heiligenbeeld, als dank aan God of een heilige voor een verkregen gunst; dit kon gaan van schilderijen, glasramen, altaarstukken en kledingsstukken.

¹¹ R. Magosse, *Al die willen te kap'ren varen: de Oostendse kaapvaart tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713)*, Stadsarchief Oostende, Oostendse historische publicaties, Oostende, 1999, p.120-121.

¹² H. Vansteenkiste, "Het kerkelijk leven", p. 78.

¹³ A. De Groeve en J. P. Falise, "De geschiedenis van de Kapucijnen en de Kapucijnenkerk te Oostende", In: *De Plate*, XVI, 1987, p. 193.

ornamenten en het schip in vlammen opging¹⁴. De afgebrande toren staat nu bekend als de Peperbusse, doordat er een sterke gelijkenis was met een pepermolen. De Oostendse kroniekschrijver Jacobus Bowens schreef over deze gebeurtenis de volgende woorden:

“Sedert den brand van de kerk ten jaere 1712 was den Thoren, by gebrek der noodige Penningen, onvolmaekt gebleven. Men had van in het voorleden jaer daer aen begonst te werken, en den zelve was voltrokken op den 26 Maerte van dit jaer 1729, tot welkers opbouwning de Stad gejoint heeft eene Somme van vier-en-twintig Honderd Guldens. De dry nieuw-gegotene Klokken wierden in het bywezen van het Magistraet en het Gemeynthe met alle plegtigheyd gedoopt op den 1 october 1729, en aen de zelve de naemen toegeëygend van Petrus en Paulus, Carolus en Elisabeth, St. Anne en S. Andries, welke dry Klokken ten zelve dage in den Thoren wierden opgehaeld.”¹⁵

Opnieuw was de kerk in 1745 het slachtoffer. Dit keer zorgde de oorlog voor de nodige problemen. Het beleg door Fransen bracht heel wat schade toe aan de parochiekerk, waarbij de herstellingen wegens weinig financiële slagkracht moeilijk konden beëindigd worden. Zelfs via een verzoekschrift werd er hulp aan de stad gevraagd om hierin tussen te komen, waarop de stad dit weigerde. De kerk moest de drie kapellen terug opbouwen. Ten eerste het hoogkoor met het hoogaltaar, die toegewijd waren aan de apostelen Petrus en Paulus. Vervolgens was er ook nog het Onze-Lieve-Vrouwekoor met haar altaar en ten slotte het Sint-Rochuskoor met een gewijd altaar aan de heilige¹⁶.

Ook in Oostende was er in deze periode een verbod opgelegd om te werken op zon- en feestdagen om het heilig karakter van die dagen te onderstrepen. De naleving hiervan bleek niet altijd correct te verlopen, wat te wijten was aan het bestaan van een groot aantal heiligendagen, waarop men zich genoodzaakt zag toch te werken vanwege de broodwinning. Pas later diende men voor deze dagen aan de bisschop of aan de pastoor een toelating te vragen om toch arbeid te kunnen verrichten¹⁷. We kunnen best de lijn doortrekken in een bredere context en zeggen dat de nonchalante opvolging van deze reglementering wijst op een tendens van dechristianisatie. Dit geschiedde eerder in de steden dan op het platteland omwille van de vele contacten die men hield met andersgelovigen, wat niet bevorderend was voor religieuze conformiteit¹⁸.

Inkomsten en uitgaven in de parochiekerk: een evolutie in de 18de eeuw

Als we nu kijken naar de interne werking van de St. Petrus en Pauluskerk kunnen we het beeld opvatten dat er enkele fluctuaties optraden in zowel de parochiale inkomsten als uitgaven ten gevolge van ontwikkelingen die zich afspeelden in de stad. Hieronder zal blijken dat het economische, politieke en militaire aspect een belangrijke invloed heeft gehad op deze schommelingen in de kerkrekeningen.

Een eerste ontwikkeling is de lichte daling van zowel de inkomsten als uitgaven in de periode 1708-1712. Hierin speelde de Spaanse Successieoorlog een invloed toen de stad belegerd werd en zich overgaf aan Milord Marlborough, gezagvoerder van het leger der bondgenoten bestaande uit Engeland, Nederland en Oostenrijk. In slechts 14 dagen was Oostende overwonnen waarbij de kap van de stadstoren was afgebrand en de beiaardklokken gebroken waren. De parochiekerk, de

---

¹⁴ W. Rabau, Voor koningin geboren, Oostende duizendjarig boegbeeld van maritiem Vlaanderen, J.M.P.-Trends bvba, Middelkerke, 2000, p. 153.

¹⁵ J. Bowens, Nauwkeurige beschrijving der oude en beroemde zee-stad Oostende, gelegen in Oostenryksch Vlaanderen, versierd met grond-teekeningen, zoo van de oude als van de nieuwe stad, 2dln, Oostende, Drukkerij Goekint, 1981, p. 90.

¹⁶ H. Vansteenkiste, “Het kerkelijk leven”, p. 81.

¹⁷ H. Vansteenkiste, “Het kerkelijk leven”, p. 117-118.

¹⁸ H. Vansteenkiste, “Het kerkelijk leven”, p. 131.

pastorij, de kerk en het klooster van de Capucijnen en de Nonnen waren eveneens gedeeltelijk vernield¹⁹.

De oorzaak van deze dalende inkomsten moeten we zoeken in de maritieme context aan het begin van de 18de eeuw. In de kerkrekeningen werden er van 1704-1708 geen inkomsten aangegeven voor de ontvangst van 1/3de van de inkomsten van de zeekoopvaardij, wat wel gebruikelijk was in de rekeningen. Reinoud Magosses studie geeft hierover bevestiging, in dewelke hij schreef over de inname van Oostende door de geallieerden. De Hollanders en Engelsen zorgden ervoor dat de Spanje-vaart, wat veruit de belangrijkste Zuid-Nederlandse handelsbetrekkingen verzorgde, moest worden opgegeven. Dit resulteerde in een enorme klap voor de handel na 1706 met een sterke achteruitgang van de export²⁰. De koopvaardij viel volledig stil, wat zijn weerslag kende in de kerkrekening alwaar de inkomsten wegvielen. Daarenboven zorgde de stadsbezetting ervoor dat de maritieme handel met Frankrijk een terugval kende. Schepen uit de Zuidelijke Nederlanden met Franse paspoorten werden voortaan verplicht om te varen naar Zeeland en Holland om daar hun ladingen te lossen²¹.

Een volgende vaststelling in het bronnenmateriaal is zowat een verdrievoudiging van zowel de inkomsten als uitgaven voor de periode 1712-1715 in vergelijking met de voorgaande jaren en net erna. Tijdens de laatste jaren van de Spaanse Successieoorlog gebeurde deze stijging, wat te wijten was aan de vele herstellingswerken door de brand, waardoor verschillende donaties aan de kerk werden geschonken²². In deze periode werd een speciale kerkpost voorzien in de bronnen voor de heropbouw van de kerk, wat meteen wees op deze sterke inkomstenstijging. Bovendien vroeg men voor het herstel van de kerk ook de toestemming van het stadsmagistraat om de gronden die toebehoorden aan de kerk te mogen verkopen. Daarnaast werd de maatregel getroffen om op de gebruikte materialen voor de herstellingswerken een vrijstelling van belasting te verlenen. Een extra bron van inkomsten werd eveneens geboden door de verschillende omhalingen georganiseerd door de kerkmeesters. Een verhoogde uitgavenpost kunnen we toewijzen aan het herstel van de parochie, doordat er aparte posten voorzien zijn in de rekeningen voor de uitgaven van zowel de reparaties, het arbeidsloon, de aankoop van materialen, de levering van winkelwaren en andere noodzakelijkheden²³.

Wanneer men aan de eerste helft van de 18de eeuw in Oostende denkt, dan komt men al snel bij het relaas van de Oostendse Compagnie. In de kerkrekeningen had deze episode ook een invloed uitgeoefend, doordat ze economische voorspoed binnen de stad bracht. Zo traden er stijgende inkomsten op tijdens de jaren 1726-1730. Een resultante hiervan heeft te maken met de toestroom van buitenlandse handelaars en kooplieden, dewelke een weerslag heeft gekend op het aantal gelovigen dat naar de kerk ging. Na deze periode kende men een stagnatie van de inkomsten, gevolgd door een daling in de jaren 1740. Van invloed was hierbij het beleg door de Fransen, dat aanzienlijke schade toebracht binnen de stad. Oostende. Zo lezen we bij Jan Parmentier, dat de stad zich moeizaam herstelde van deze oorlogssperikelen met als gevolg het optreden van een verarmingsproces. Dit had zijn effect op de verworven inkomsten van de kerk²⁴.

Na deze periode tot de jaren 1770 stellen we opnieuw een lichte stijging van de inkomsten vast. Daniël Farasyn is van mening dat de Zevenjarige oorlog (1756-1763) hier een significante rol in speelde. Het zakenleven, kleine handelszaken en herbergen profiteerden namelijk van een grotere omzet doordat Franse troepen het Oostenrijks garnizoen verving²⁵. Onrechtstreeks zou dit

¹⁹ A. Driessen, "Het stadhuis van Oostende anno 1711 (volgens J. Bowens)", In: De Plate, XXI, 1992, p. 272.

²⁰ R. Magosse, Al die willen te kap'ren varen, p. 75-76.

²¹ J. Parmentier, De maritieme handel en visserij in Oostende tijdens de achttiende eeuw : een prosopografische analyse van de internationale Oostendse handelswereld, 1700-1794, Universiteit Gent, Proefschrift, 2001, deel 1, p. 10.

²² H. Vansteenkiste, "Het kerkelijk leven", p. 80.

²³ RB, Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 13-26.

²⁴ J. Parmentier, De maritieme handel en visserij, deel 1, p. 15.

²⁵ D. Farasyn, 1769 – 1794: de 18de eeuwse bloeiperiode van Oostende. Oostende, Stadsbestuur, Oostendse Historische Publicaties, 2, 1998, p. 58.

impactvol geweest zijn voor de financiële verwerving binnen de St. Petrus en Pauluskerk. Deze trend zette zich door na de jaren 1770. De economie werd in onze gewesten nieuw leven ingeblazen doordat de Habsburgse bewindvoerders een mercantilistische politiek voerden.

Oostende profiteerde hiervan en zorgde naast een bevolkingsstijging ook voor heel wat handelaars en ambachtslieden die in de stad kwamen wonen²⁶. Een tweede reden hiervoor was te vinden bij Franse en Engelse kooplieden die aan het begin van de jaren 1780 hun firma's naar de stad overbrachten. Ze vreesden namelijk voor een steeds toenemende controle van Engelse schepen op Hollandse handelsvaartuigen, dewelke zou leiden tot een conflict tussen beide naties. Van religieuze aard werkte dan weer het bekende Tolerantie-edict²⁷ van Jozef II en het verkregen vrijhavenstatuut van Oostende de stijging van inkomsten in de hand²⁸.

Ten slotte stellen we binnen deze korte analyse over de inkomsten en uitgaven van de kerk vast dat gebeurtenissen van lokaal en nationaal niveau sterk de financiële werking beïnvloedden. Via de kerkrekeningen kan er slechts een algemeen beeld gegeven worden over de invloed van de stad op de St. Petrus en Pauluskerk, aangezien er slechts uitgegaan wordt van een kosten-batenanalyse. Bronnen die iets meer kunnen zeggen over bijvoorbeeld het zedelijk leven in Oostende tijdens de 18de eeuw zouden bovenstaande uiteenzetting nog meer kracht bijzetten.

Begraafpraktijken in de St. Petrus en Pauluskerk

De hamvraag van deze verhandeling luidt of er een verandering kon waargenomen worden in de religiositeitsbeleving van de parochianen. Via de uitvaartplechtigheid doorheen de 18de eeuw kunnen we deze vraagstelling enigszins invullen. We moeten er ons bewust van zijn dat deze vraag tot op zekere hoogte beantwoord kan worden, aangezien bronnen die meer ingaan op het zedelijk leven in de St. Petrus en Pauluskerk niet voorhanden zijn. Toch biedt de evolutie van begraafpraktijken een onschatbare bron aan informatie om een mogelijke veranderende houding van de parochianen te achterhalen en te bepalen in hoeverre mensen nog bleven vasthouden aan deze begraafpraktijken.

Als vertrekpunt om verder in te gaan op de vermelde vraagstelling is het interessant om eerst toe te lichten welke mijn bevindingen waren over hoeveel de kostprijs van alle jaarlijkse begrafenissen doorwoog in de kerkrekeningen ten opzichte van de totale jaarlijkse inkomsten. Verrassend hierin bleek dat het procentueel aandeel voor de onderzochte periode 1704-1771 een gelijklopende evolutie doormaakt. Het aandeel schommelt steeds rond de 20 à 25 procent van de jaarlijkse totale inkomsten, wat aanzienlijk te noemen is. Een uitzondering hierop vormt de jaren 1712-1715 en 1726-1730, dewelke net geen 10 procent omvatte. Dit is natuurlijk te wijten aan het feit dat de inkomsten binnen deze perioden grotendeels beïnvloed werden door de opname van andere kerkposten, omtrent de herstellingswerken aan de kerk, waarvoor het nodige kapitaal werd verworven.

Hierop aansluitend kunnen we de vraag stellen of er enige fluctuaties te bespeuren zijn in de gemiddelde kostprijs van de jaarlijkse begrafenissen. Een begrafenis bestond uit diverse componenten die elk op hun beurt een impact hadden op de totale kostprijs. Pracht en praal in een uitvaartplechtigheid had hoofdzakelijk betrekking op de sociale klasse waartoe men behoorde. Een begrafenis was immers een dure aangelegenheid. Zowel gelovige overtuigingen als sociaal prestige speelden een belangrijke rol in welke keuze van uitvaart men maakte. De plechtigheid als religieuze ritus betekende voor de overledene een laatste moment waar men bij de gemeenschap zijn waardigheid en vooraanstaandheid kon aantonen.

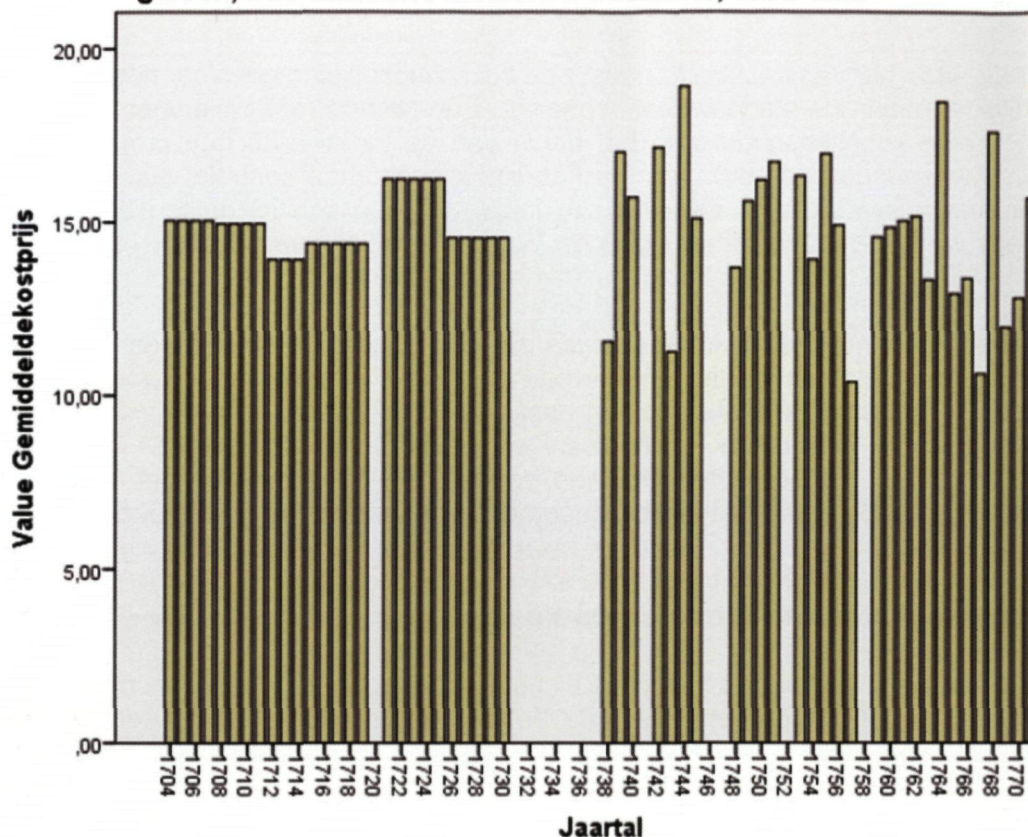
---

²⁶ H. Vansteenkiste, "Het kerkelijk leven", p. 74.

²⁷ Dit zorgde vanaf 1781 voor de vrijheid van godsdienst in onze streken voor religieuze minderheden zoals de joden.

²⁸ D. Farasyn, 1769 – 1794: de 18de eeuwse bloeiperiode, p. 131-132.

Evolutie van de gemiddelde kostprijs van de jaarlijkse begrafenissen in gulden, St. Petrus en Pauluskerk Oostende, 1704-1771

29

Opvallend in deze grafiek is dat de gemiddelde kostprijs voor de gehele periode een constante kent en voortdurend fluctueert tussen de 10 à 15 gulden als prijs voor een begrafenis. Vanaf de jaren 1740 treden er enkele uitschieters op die de gemiddelde kostprijs van 15 gulden overschrijden. Zo is het jaar 1744 hiervan een voorbeeld met een kostprijs van 20 gulden per uitvaart. Deze fluctuaties, meer aanwezig in de tweede helft van de 18de eeuw, kunnen het belang van een dergelijke plechtigheid onderstrepen voor de gegoede klasse, dewelke een duurdere uitvaart op zich nam, waardoor de gemiddelde kostprijs een stijgende trend aangeeft.

De verhoogde schommelingen bieden ons een interessante kijk op de samenstelling van een uitvaartplechtigheid. Het kan erop wijzen dat bepaalde elementen binnen een uitvaart net meer of minder werden verhuurd. Sociaal prestigie speelde hierin een belangrijke rol omdat men via de rituelen de sociale hiërarchie van de overledene respecteert. Als tweede reden zou het de nabestaanden doen herinneren aan hun bidplicht. Ten slotte biedt het de mogelijkheid om kortweg de rijkdom en macht te tonen.³⁰ Om dieper in te gaan op dit aspect heb ik de verschillende componenten binnen de uitvaart, zoals het gebruik van een klok en een pelder, verder geanalyseerd.

Ten eerste was het gebruik van een klok een gebruikelijk fenomeen tijdens de plechtigheid. Het aantal klokslagen kreeg een beperking opgelegd tijdens de 18de eeuw. In een studie van de uitvaartgebruiken in het Brugse Vrije lezen we dat de klokslagen voor een grote dienst gereguleerd werd tot vier slagen, terwijl bij een middelbare dienst dit drie keer was. Bij een lage dienst werd hierover geen vermelding gemaakt³¹. Zoals aangegeven bij het puntje 'bronnen en methodologie' zijn er voor de St. Petrus en Pauluskerk drie verschillende klokken waaruit men

²⁹ RB, Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 13-26.

³⁰ V. Meillander en Y. Hollebosch- Van Reck, Rendez-vous met Magere Hein: doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw. Gent, Stad Gent: Dienst voor culturele zaken, 1986, p. 62.

³¹ A. Van Tomme, Uitvaartgebruiken in het Brugse Vrije, p. 93.

kon kiezen, dewelke telkens een vaste verhuurprijs had. Dit biedt ons enig inzicht in hoeverre mensen bleven vasthouden aan het gebruik van een klok. Hiervoor geeft het jaarlijks procentueel aandeel van het gebruik van een klok in alle begrafenisson ons meer informatie over de periode 1704-1771.

Mijn bevindingen hieromtrent waren op zijn minst merkwaardig te noemen. Vanaf 1704 tot het midden van de jaren 1740 springt het gebruik van een St. Anna klok als goedkoopste klok en een burgers klok in het oog met telkens een schommeling rond de 40% voor beide klokken respectievelijk. Na deze periode worden beide klokken steeds minder in gebruik genomen. Een tweede opvallend gegeven betreft het aandeel van de duurste klok, met name de groote klok. Eerst is er in het eerste kwart van de 18de eeuw een schommeling waar te nemen rond de 15%, waarna dit wijzigt vanaf 1725. Het huren van deze klok komt nog nauwelijks met een paar procent aan bod. Begravenissen in de parochiekerk zonder gebruik van klok stijgen aanzienlijk gedurende de 18de eeuw met zelfs vanaf 1740 tot 80% van het totaal aantal begrafenisson. Hierbij kan men concluderen dat mensen steeds minder een klok huurden voor een uitvaart. De vraag die hierbij gesteld kan worden, is welke factoren deze evolutie beïnvloedden in de dalende verhuring van klokken.

De sociaaleconomische status van de overledene speelt hierin een betekenisvolle rol. Deze was doorslaggevend in de keuze of men al dan niet een klok ging huren, wat bepaald werd door het vermogen van de overledene. De kerkrekeningen toonden voor de periode 1704 tot aan het midden van de jaren 1740 een veelvuldig gebruik van de St. Anna klok in een uitvaart, dat telkens in combinatie met een goedkopere pelder werd verhuurd. Het betreft hier vooral een uitvaart van een overledene uit een lagere sociale klasse. Aan de andere kant van het spectrum zien we voor de periode erna dat plechtigheden meer gehouden werden met een groote klok, dewelke financieel enkel haalbaar waren voor de hogere klassen. Dit fenomeen geeft ons het beeld dat de verhuring van een goedkopere klok steeds meer doorwoog op de totale kostprijs van een begrafenis, waarmee vervolgens het gebruik ervan daalde. De groote klok op zijn beurt kende ondanks een algemeen dalend gebruik van een klok toch een aanzienlijke verhuring voor de uitvaart.

Om terug te keren naar het fenomeen van de jaarlijkse daling in het gebruik van een klok in combinatie met een constant gemiddelde kostprijs van een uitvaart, zouden we eerder verwachten dat net een daling in het gebruik ook voor een daling in de gemiddelde kostprijs zou zorgen. Daarom heb ik nagegaan in hoeverre het gebruik van de verschillende klokken doorwoog op de kostprijs van een begrafenis, wat ons meteen duidelijker zal maken of het luiden van een klok al dan niet belangrijker werd geacht voor het begrafenisritueel in de 18de eeuw. Hiervoor heb ik via de kerkposten het jaarlijks procentueel aandeel van de kostprijs van een klok in de totale kostprijs per begrafenis geanalyseerd.

Zo waren de vaststellingen dat het procentueel aandeel van de St. Anna klok en de burgers klok tot het midden van de jaren 1740 steeds schommelde rond de 60%. Vervolgens tekenden zich enkele fluctuaties op die varieerden van de 40% tot 80% aandeel. We kunnen aannemen dat deze goedkoopste klok gehurd werd door de lagere klassen, vermits er weinig pracht en praal aanwezig was bij een uitvaart. Dit komt tot uiting in de bronnen waarbij deze klok enkel gehurd werd in samenhang met een 2de of 3de pelder. Bij de hogere klassen zien we een ander verhaal opduiken. Hun uitvaart kende een grotere samenstelling van diverse elementen waaronder de misdienst en het al dan niet begraven worden in een kerk. Een voorbeeld uit de kerkrekeningen om dit te staven is de volgende: 'Over Francisca Temmerman huisvrouw van Petrus Pietersen in de voorkerk gemeijne sepulture burgers pelder en beste zilver kruis, 20,6 gulden.'³²

De kostprijs lag daardoor niet alleen hoger, maar tegelijkertijd lag het aandeel van de kostprijs van een klok veel lager, wegens de bijkomende kosten. Dit komt ook terug in de analyse. De duurste klok, de groote klok, had doorgaans een lager aandeel in de totale kostprijs van een begrafenis. Kortom, we stellen vast dat het huren van een klok afhankelijk was van de klok die men koos. Ten opzichte van de groote klok kenden de St. Anna en burgers klok een hoger

---

³² RB, Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 20.

procentueel aandeel in de totale kostprijs van een uitvaart, wat betekent dat beide klokken meer doorwogen in de totale kostprijs van een uitvaart in vergelijking met de grote klok.

Naast het gebruik van een klok wordt summier ingegaan op het huren van een pelder of lijkwaad tijdens de uitvaartplechtigheid. Het kleden van de overledene is een gebruik van alle tijden. Dit kende wel voor alle sociale groepen een veralgemening naar het einde van de 18de eeuw toe.³³ Net zoals bij de klokken treft men in de rekeningen ook telkens het soort pelder aan met een vaste verhuurprijs, zoals aangegeven bij het onderdeel 'bronnen en methodologie'. Hoe het gebruik van deze pelders evolueerde in de periode 1704-1771 werd daarvoor het jaarlijks procentueel aandeel van het gebruik van een pelder in alle begrafenissen berekend.

De twee goedkoopste pelders, dit zijn de 2de en 3de pelder, kenden bijvoorbeeld een geleidelijke daling met daarna bijna een volledige afwezigheid in de uitvaart na het midden van de jaren 1740. Een andere trend die afgeleid kon worden, is deze van de burgers pelder. Tot het midden van de 18de eeuw werd deze iets duurder lijkwaad sporadisch gebruikt, wat vanaf de tweede helft van de 18de eeuw een procentueel aandeel opnam dat continue schommelde tussen de 10% à 20%. Hetzelfde fenomeen komt ook aan bod bij de beste pelder. Wel opvallend in deze analyse is dat de begrafenissen zonder verhuur van een pelder steeds toenamen. Zeker vanaf het eind van de jaren 1740 stelt men vast dat enkel nog de twee duurste pelders werden verhuurd. Eenzelfde evolutie treffen we bij het aandeel van een klok iets sterker aan, in die zin dat begrafenissen zonder een klok schommelden rond de 80%, terwijl dit bij de pelders tussen de 40% à 60% uitmaakte.

Bij deze interessante vaststelling kunnen we de vraag stellen waarom parochianen minder vasthielden aan beide begrafenisrituelen. Was er weldegelijk een daling in de religiositeitsbeleving of spelen er andere factoren mee die het dalend verhuur van zowel de goedkopere klokken als pelders kunnen verklaren? Een eerste factor die hierin een rol speelde was de kostprijs van een pelder in samenhang met de sociale klasse waartoe men behoorde. Net doordat de twee duurste pelders nog in gebruik waren tijdens de tweede helft van de 18de eeuw mogen we spreken van een verarmingsproces bij de bevolking. De financiële impact van het huren van een pelder woog bij de lagere klassen zwaarder door dan bij de rijkere klasse die dit gemakkelijker zich konden veroorloven.

Dit fenomeen van verarming treffen we ook aan in de studie van Meillander en Daems die het hebben over het 18de eeuwse polarisatie-effect bij de misdiensten. De rijkere klasse werd steeds rijker, terwijl de armere klasse armer werd inzake het gebruik van religieuze rituelen³⁴. In het gebruik van de klokken hadden we eerder opgemerkt dat ook het gebruik van de duurder grote klok daalde, net zoals de goedkopere klokken. Dit zou vermoedelijk te wijten zijn aan de kostprijs die voor een klok automatisch al duurder was dan voor een pelder. Dit kan gezien worden als een doorslaggevend element, wat aantoont dat de keuze van de pelder als visueel object om de sociale status te benadrukken primeerde op het auditieve karakter van een klok om de status te onderstrepen.

Een andere factor die meespeelde in het dalend gebruik van deze rituelen, is dat na het midden van de 18de eeuw er zich een toenemende praalzucht manifesteerde. In de casus van de St. Petrus en Pauluskerk zou dit van toepassing zijn op de hogere klassen die nog steeds de duurder pelders bleven huren. Dit zou een uiting van praalzucht kunnen zijn, waarmee deze klasse hun rijkdom en sociale positie etaleerde³⁵. Voor hen was het namelijk vanzelfsprekend dat de uitvaartdienst meer omgeven werd door plechtstatigheid. De geloofsbeleving van de parochianen was niet alleen afhankelijk van hun werkelijke godsdienstovertuiging, maar men verwachtte van deze klasse een waardige begrafenis met bijhorende pracht en praal. Naast een morele, was de

---

³³ T. Schepens, *Het begrafenisritueel te Gent*, p. 34.

³⁴ V. Meillander en I. Daems, *De studie van de doodsschuld te Middelburg, Aalter, Ottergem, Scheldewindeke en Zelzate in een comparatief kader (17de -18de eeuw)*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1984, promotor prof. Dr. C. Vandenbroeke, p. 240.

³⁵ K. Dombrecht, *Plattelandsgemeenschappen, lokale elites*, p. 323.

begravenis ook een sociale verplichting.³⁶ Doodsrituelen, zoals we lezen bij R. Nowé, blijven langer in gebruik bij de rijkere klassen, wat aansluit op bovenstaande analyse.³⁷

Net zoals bij het huren van een klok heb ik voor de verschillende pelders nagegaan in hoeverre het huren van een pelder doorwoog op de totale kostprijs van een uitvaart. Op die manier kan achterhaald worden of het huren van een pelder aan enig belang inboette. Een eerste vaststelling sprong meteen in het oog, met name dat het procentueel aandeel van de kostprijs van alle pelders een constant verloop kende. Net zoals bij de duurste klok stellen we bij de duurste pelder vast, dat het aandeel hier het laagst ligt met tot aan het begin van de jaren 1740 een schommeling onder de 20%. Zoals vermeld ligt de oorzaak hier dat bij een duurdere uitvaart meer diverse kosten waren, waardoor het aandeel van de beste pelder minder hoog lag dan de goedkopere pelders.

Tot slot kunnen we concluderen dat er in de loop van de 18de eeuw een algemene daling was in zowel het huren van een klok als van een pelder in de St. Petrus en Pauluskerk. Hierin speelde de sociaal-economische status van de overledene een prominente rol, vermits dit bepalend was of men al dan niet een klok en pelder kon huren. Ook de kostprijs van het religieus gebruik was van belang omdat het standaardbedrag van bijvoorbeeld het huren van een klok doorgaans zwaarder doorwoog op het totale kostenplaatje van een begravenis. Bij de hogere klasse speelde dit minder een rol doordat net zoals de duurdere pelders ook de duurste klok nog steeds in gebruik bleef.

Aan de andere kant van het spectrum was er een daling waar te nemen in het huren van de goedkopere klokken en pelders, wat het gevolg was van een toenemend verarmingsproces, waarbij mensen uit de lagere klassen het steeds moeilijker kregen om een klok te huren. We kunnen hier moeilijk spreken over een verzwakking van de religiositeitsbeleving bij de parochiaan, aangezien het huren van zowel een klok als een pelder eerder bepaald werd door de sociale klasse waartoe men behoorde. Devotie en religiositeit konden in het gebruik van beide rituelen wel als factor hebben gespeeld, maar was minder doorslaggevend. Wel mogen we besluiten dat er over het algemeen meer vastgehouden werd aan het visuele karakter van een pelder in vergelijking met het auditieve gebruik van een klok. Zeker bij het huren van de duurdere pelders werd dit door de rijkere klasse als belangrijker beschouwd dan het huren van de duurste klok.

Begraafpraktijken: een vergelijking tussen mannen en vrouwen

Voor dit laatste onderdeel ten slotte lijkt het me wel interessant om stil te staan bij de vraag in hoeverre mannen en vrouwen in vergelijking tot elkaar gebruik maakten van de klok en pelder als religieus ritueel voor de periode 1704-1771. De algemene opvatting in deze periode was dat de vrouw een ondergeschikte positie had ten aanzien van de man en dat dit ook weerspiegeld werd in de uitvaartplechtigheid. Voor de man werd er doorgaans meer aandacht geschonken aan de bijhorende pracht en praal. Via onderstaande vergelijking kunnen we achterhalen of dit ook specifiek het geval was voor de casus van de St. Petrus en Pauluskerk.

Een strikte genderonderscheid werd gehandhaafd in de 18de eeuw. In verlichte kringen werd er reeds veel gediscussieerd over de onderlinge verschillen en welke redenen hieraan ten grondslag lagen. Naast intellectuele capaciteiten werd er veelvuldig besproken over de morele deugden en de sociale rol van vrouwen.³⁸ Het fenomeen van de huisvrouw die zich terugtrok in de privésfeer ontstond pas in deze eeuw, daar waar voordien vrouwen ingeschakeld werden in het arbeidsproces om extra inkomsten voor het gezin te voorzien, wat tevens geen permanent karakter aannam.³⁹

³⁶ R. Nowé, *Begravenisrituelen te Brugge (1670-1820) : statistische studie over de testamentaire beschikking*, RUG, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, licentiaatsverhandeling, 1979-1980, p. 84-85.

³⁷ R. Nowé, *Begravenisrituelen te Brugge (1670-1820)*, p.148.

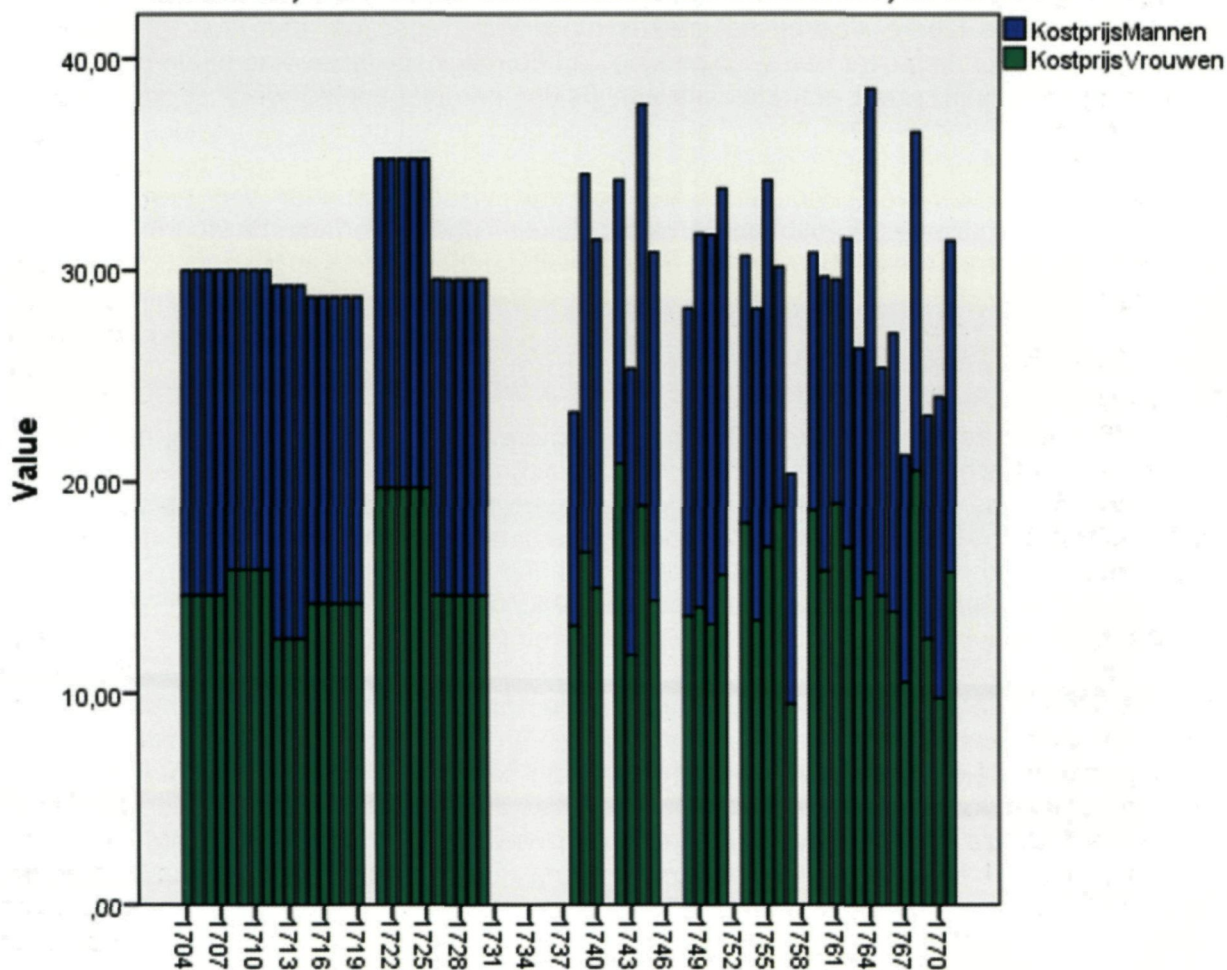
³⁸ M. E. Wiesner-Hanks, *Women and gender in early modern Europe, Third edition, New approaches to European history*, New York, Cambridge University Press, 2008, p. 41.

³⁹ I. Devos, A-L. Van Bruaene en R. Vermeir, "Sociale categorieën", in: *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, Wommelgem, Van In, 2008, p. 234-235.

De mannelijke autoriteit werd sterk bevestigd binnen de familie en de samenleving tout court. De katholieke kerk speelde hierin een stimulerende rol. De man stond aan het hoofd van het gezin en droeg de verantwoordelijkheid voor de mortaliteit van zijn gezinsleden, waarvoor vrouw en kinderen gehoorzaam diende te zijn aan de man.⁴⁰ Toch koos een klein percentage van de vrouwelijke bevolking een belangrijke rol toebedeeld, met name zij die behoorden tot de adellijke en burgerlijke kringen. Educatie in de muziek, zang en dans waren enkele van de disciplines waarin ze zich lieten onderwijzen. Dit in tegenstelling tot wat het gangbare beeld was van de vrouw die doorgaans geen onderwijs mocht volgen.

Doordat de vrouw eerder als zwak en bedreigend werd gezien, stimuleerde dit de mannelijke perceptie die de patriarchale samenleving als iets natuurlijk en essentieel beschouwde.⁴¹ Een indicator om te analyseren of dit beeld van de patriarchale samenleving accuraat was binnen de uitvaartplechtigheden van de parochiekerk, is de berekening van de jaarlijkse gemiddelde kostprijs van alle begravenissen van mannen en vrouwen via de kerkpost van de begravenissen. Op de volgende grafiek kan men nagaan hoeveel de gemiddelde kostprijs in gulden bedroeg die werd uitgegeven aan een begravenis voor zowel mannen als vrouwen. Dit geeft het volgende resultaat weer:

Jaarlijkse gemiddelde kostprijs voor begravenissen van mannen en vrouwen, St. Petrus en Pauluskerk Oostende, 1704-1771

⁴⁰ I. Devos, A-L. Van Bruaene en R. Vermeir, "Sociale categorieën", p. 236.

⁴¹ B. Capp, "Gender and family", in: *The European World 1500-1800 An introduction to Early Modern History*, London and New York, Routledge, 2009, p. 41.

⁴² RB, Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 13-26.

Frappant is dat de gemiddelde jaarlijkse kostprijs voor de volledige periode doorgaans even hoog ligt bij mannen als bij vrouwen. Hieruit kunnen we, wat betreft de uitvaart als religieus gegeven, voorzichtig stellen dat er op het eerste gezicht geen verschil in gender was in hoe de uitvaart werd ingevuld. Bovendien kunnen we stellen dat de inferieure positie van de vrouw in een patriarchale samenleving voor deze casus van de St. Petrus en Pauluskerk niet sterk kan gemaakt worden.

Vanaf de jaren 1740 treden er meer fluctuaties op in de gemiddelde kostprijs. Dit kan verklaard worden doordat duurdere uitvaarten de gemiddelde kostprijs sterk beïnvloedden. Zo bemerken we in het jaar 1742 dat de gemiddelde kostprijs van een begrafenis bij een vrouw iets meer dan 20 gulden bedraagt, wat een stijging aantoont in vergelijking met de voorgaande jaren. Volgende voorbeelden uit de kerkrekeningen tonen aan dat ook vrouwen zich een prominente begrafenis konden opnemen:

'Over joffrouw Catherina Emmerij weduwe van Anthonius van der Heyden groote klok, beste pelder en beste silver cruijs in de voorkerk vrije sepulture 42 gulden.'

*'Over joffrouw Catharina de Duenas groote klok, beste silver cruijs sonder pelder inden hooghen choir vrije sepulture 43,6 gulden.'*⁴³

Als we de eerder besproken grafiek van de gemiddelde kostprijs van de jaarlijkse begrafenissen terug aanhalen, bemerken we dat er specifiek voor het jaar 1742 een gemiddelde kostprijs van 17 gulden berekend werd. Beide aangehaalde voorbeelden overstijgen dus ruimschoots dit bedrag. Zo kan men concluderen dat gender een minder significante rol zou gespeeld hebben in de uitbouw van een uitvaart en dat eerder sociale status en rijkdom toonaangevender waren. Dit kunnen we onderbouwen met de aangehaalde voorbeelden. Via het werk van Parmentier lezen we dat Catherina Emmerij getrouwd was met Arnoldus Hoys die in Oostende voor lange tijd tweede schepen en uiteindelijk burgemeester was.⁴⁴ Verder maakte Catharina de Duenas deel uit van een rijke koopliedenfamilie, dewelke familiale banden had met Thomas Ray, de burgemeester van Oostende⁴⁵, waarover meer uitgewijd zal worden in het tweede deel rond deze verhandeling.

Om specifieker in te gaan in hoeverre mannen en vrouwen een verschillende religiositeitsbeleving hadden, staan we eerst stil bij het gebruik van een klok als uitvaartritueel. Als we het jaarlijks aandeel van het gebruik van klokken in alle vermelde mannelijke en vrouwelijke begrafenissen voor de periode 1704-1771 onder de loep nemen, constateren we een gelijklopende tendens. Zo bleef het gebruik van een St. Annaklok en een burgers klok nog sterk aanwezig tot het midden van de jaren 1740 met vervolgens een daling. Enkele verschillen tussen mannen en vrouwen zijn toch waar te nemen. Het gebruik van de goedkoopste St. Annaklok bij vrouwen bleek voor het eerste kwart van de 18de eeuw toch een hoger aandeel van 10% te bevatten dan bij mannen. Een tweede verschil is dat er vanaf de jaren 1760 voor de uitvaart van een vrouw de groote klok minder gehurd werd in vergelijking met de man.

Het gebruik van een pelder bij de uitvaart van een man kende een interessante evolutie. Zo zien we dat het huren van de twee goedkoopste pelders vanaf het begin van de jaren 1740 volledig afwezig was. De verhuring van de beste pelder bleef op zijn beurt zeker vanaf eind jaren 1740 in gebruik. Bij de man bleek dus dat de duurdere pelders de voorkeur genoten. Eenzelfde tendens werd waargenomen bij de verhuring van de duurste klok. Belangrijk om te vermelden is dat het aandeel van begrafenissen zonder een pelder lager ligt dan begrafenissen zonder een klok. Bij de vrouw zien we dezelfde evolutie dat de twee goedkoopste pelders nog verhuurd werden tot het midden van de jaren 1740, waarna deze volledig uitbleef. Een opmerkelijk verschil in vergelijking met de man is dat zowel de burgers pelder vanaf de jaren 1750 iets meer verhuurd werd aan de vrouw en dat de beste pelder vanaf het midden van de jaren 1750 meer gebruikt werd door de vrouw.

⁴³ RB, Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 20.

⁴⁴ J. Parmentier, 'opere citato', p. 231-232.

⁴⁵ J. Parmentier, 'opere citato', p. 231-232.

Bij de vergelijking tussen de man en de vrouw zien we een belangrijke distinctie optreden. Vrouwen bleken meer geneigd te zijn om een pelder als visueel ritueel te huren. Dit bleek voornamelijk bij vrouwen uit de hogere klasse die vooral de beste pelder gebruikten tijdens de uitvaart om zich sociaal te gaan positioneren. De klok als auditief medium werd daarentegen minder in gebruik genomen door de vrouw. Bij de man zien we dan weer meer het huren van een groote klok.

Conclusie

Binnen deze verhandeling heb ik me de vraag gesteld welke houding de parochianen hadden in het huren van de begrafenisrituelen in de St. Petrus en Pauluskerk. De veranderlijkheid in het gebruik van deze rituelen gaf ons een beter zicht in hoeverre er een religiositeitsbeleving aanwezig was voor de periode 1704-1771. Bij het huren van een klok stelden we hierin een algemene daling vast. Verschillende factoren lagen hierin aan de basis. De sociaal-economische status van de overledene bleek een doorslaggevende factor te zijn, vermits rijkdom bepaalde of men dit kon veroorloven. Verder speelde de kostprijs ook een significante rol, daar waar het standaardbedrag voor de klok steeds meer begon door te wegen in het totaalpakket van een uitvaart. Een uitzondering hierop vormde de uitvaart bij de rijkere klasse, waarbij de duurste klok in gebruik bleef, terwijl de goedkopere klokken steeds minder werden gehoord. Dit betekent dat er een verarmingsproces optrad, waarbij de overledene behorend tot de lagere klasse het moeilijker kreeg om een klok te huren. De polarisering tussen arm en rijk werd dus groter.

Wat betreft het huren van de pelders nemen we eenzelfde trend waar zoals bij de klokken. De goedkoopste pelders werden vanaf het midden van de jaren 1740 niet meer gehoord, terwijl de burgers en beste pelder wel nog in gebruik werden genomen. Opnieuw kan dit grotendeels verklaard worden door een verarmingsproces, waarbij sociale klasse en kostprijs aan de oorsprong lagen of men dit lijkwaard al dan niet kon veroorloven. Net zoals er bij het huren van een klok een algemene daling was, zien we dit ook terug bij de pelders, waarbij de daling hier minder sterk aanwezig was. Algemeen kunnen we concluderen dat de pelder als ritueel meer gehoord werd als visueel statusclaim in vergelijking met de klok als auditief religieus gegeven. De religiositeitsbeleving is natuurlijk een begrip die een brede lading dekt om enkel via de religieuze context van een uitvaart aan te tonen of dit veranderde doorheen de geanalyseerde periode. Toch mogen we ervan uitgaan dat deze beleving in de St. Petrus en Pauluskerk sterk beïnvloed werd door de rijkdom en de sociale klasse waartoe de overledene behoorde.

Tot slot werd er een vergelijking gemaakt tussen de man en de vrouw in het huren van een klok als een pelder. Het beeld van de inferieure vrouw in een patriarchale samenleving konden we via de analyse van de gemiddelde kostprijs van een begrafenis enigszins nuanceren, omwille van de doorgaans gelijklopende schommelingen in deze kostprijs voor zowel man als vrouw. Gender bleek in deze casus minder belangrijk te zijn in hoe een uitvaartplechtigheid werd samengesteld. Zowel rijkdom, familiale banden als sociale status waren eerder doorslaggevender in hoe de uitvaart werd ingevuld.

Bibliografie

1. Bronnen

België

Brugge, Rijksarchief / Kerkrekeningen St. Petrus en Pauluskerk Oostende INV 39/25, 13-26.

2. Boeken en artikels

Bowens (J.), , Nauwkeurige beschrijving der oude en beroemde zee-stad Oostende, gelegen in Oostenryksch Vlaenderen, verciert met grond-teekeningen, zoo van de oude als van de nieuwe stad, 2dln Oostende, drukkerij Goekint, 1981, 242 p. (anastatische herdruk van het origineel uit 1791).

Capp (B.), "Gender and family", in: *The European World 1500-1800: an introduction to Early Modern History*, London and New York, Routledge, 2009, p. 33-43.

Chiffolleau (J.) en Verstraeten (F.), *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, Gent, 1976.

De Groeve (A.) en Falise (J.P.), "De geschiedenis van de Kapucijnen en de Kapucijnenkerk te Oostende", in: *De Plate*, XVI, 1987, p. 169-230.

Despodt (V.), *Dat du best, was ic ende wat ic bem, dat sal tu werden... : Gentse grafmonumenten en grafschriften tot het einde van de Calvinistische Republiek (1584)*, deel 1, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2000-2001, 155 p.

Devos (I.), Lambrecht (T.), Limberger (M.), Van Bruaene (A.), Vanden Broecke (S.), Van Gelder (K.) en Vermeir (R.), *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, Wommelgem, Van In, 2008, 317 p.

Dombrecht (K.), *Plattelandsgemeenschappen, lokale elites en ongelijkheid in het Vlaams kustgebied (14de -16de eeuw). Case-study: Dudzele ambacht*, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Proefschrift, Vakgroep Geschiedenis, 2014, (promotor: Erik Thoen), 445 p.

Driessen (A.), "Het stadhuis van Oostende anno 1711 (volgens J. Bowens)", in: *De Plate*, XXI, 1992, p. 272-274.

Farasyn (D.), *1769 – 1794: de 18de eeuwse bloeiperiode van Oostende*, Oostende, Stadsbestuur, Oostendse Historische Publicaties, 2, 1998, 249 p.

Magosse (R.), *Al die willen te kap'ren varen: de Oostendse kaapvaart tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713)*, Stadsarchief Oostende, Oostendse historische publicaties, Oostende, 1999, 212 p.

Meillander (V.) en Hollebosch- Van Reck (Y.), *Rendez-vous met Magere Hein: doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw*. Gent, Stad Gent: Dienst voor culturele zaken, 1986, 151 p.

Meillander (V.) en Daems (I.), *De studie van de doodsschuld te Middelburg, Aalter, Ottergem, Scheldewindeke en Zelzate in een comparatief kader (17de -18de eeuw)*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1984, 319 p. (promotor: C. Vandenbroeke).

Nowé (R.), *Begrafenisrituelen te Brugge (1670-1820) : statistische studie over de testamentaire beschikking*, RUG, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, licentiaatsverhandeling, 1979-1980, 184 p.

Parmentier (J.), *De maritieme handel en visserij in Oostende tijdens de achttiende eeuw : een prosopografische analyse van de internationale Oostendse handelswereld, 1700-1794*, Universiteit Gent, Proefschrift Gent, 2001, 3 delen, 1062 p.

Parmentier (J.), *Het gezicht van de Oostendse handelaar: studie van de Oostendse kooplieden, reders en ondernemers actief in de internationale maritieme handel en visserij tijdens de 18de eeuw*, Stadsbestuur Oostende, Oostendse historische publicaties 11, 2004, 464 p.

Rabau (W.), *Voor koningin geboren: Oostende duizendjarig boegbeeld van maritiem Vlaanderen*, J.M.P.-Trends bvba, Middelkerke, 2000, 384 p.

Schepens (T.), *Het begrafenisritueel te Gent tijdens de achttiende eeuw*, Rijksuniversiteit Gent, faculteit letteren en wijsbegeerte, 1998-1999 (promotor: H. Soly), p. 129.

Vansteenkiste (H.), "Het kerkelijk leven te Oostende in de 17de-18de eeuw", in: *Jaarboek Heemkring Ter Cuere Bredene*, 1991, p. 55-138. (licentiaatsverhandeling katholieke universiteit Leuven).

Van Tomme (A.), *Uitvaartgebruiken in het Brugse Vrije tijdens de 18de eeuw Casus Oedelem*, Deel 1, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Geschiedenis, licentiaatsverhandeling, (promotor: Isabelle Devos), 321 p.

Wiesner-Hanks (W.E.), *Women and gender in early modern Europe*, Third edition, *New approaches to European history*, New York, Cambridge University Press, 2008, 340 p.